

УДК 377:33:005.342-047.22:94(477)«04/19»

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК НЕПЕРЕРВНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Лариса Моїсєєнко, кандидат історичних наук, доцент, Коледж вільних мистецтв, Університет Пердью (Індіана, США).

ORCID: 0000-0001-6581-6789

E-mail: larisamoiseenko14@gmail.com

Наталія Тихонова, аспірант кафедри теорії, практики технологічної та професійної освіти, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» (Дніпро, Україна).

ORCID: 0000-0002-6092-1798

E-mail: tykhonovanv@gmail.com

У науковій розвідці здійснено аналіз економічної діяльності українського народу, мотивації до підприємницької діяльності в історико-педагогічному контексті, встановлені фактори, які вплинули на формування підприємницької ініціативи сучасних українців, визначені причини демотивації до зайняття підприємницькою діяльністю. Авторами окремо виділений історичний фактор, що має важливий вплив на економічну поведінку, мотивацію суб'єкта підприємницької діяльності; обґрунтовано важливість введення економічної складової в програму підготовки майбутніх педагогів професійної освіти, необхідність розвитку їх підприємницької компетентності, підвищення мотивації до підприємницької діяльності.

Ключові слова: економічна поведінка; економічна діяльність; історичний аналіз; історичні фактори; підприємництво; підприємницька діяльність; підприємницька компетентність; мотивація; професійна освіта; післявоєнне відновлення.

ECONOMIC ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE AS A CONTINUOUS PROCESS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL CONTEXT

Larysa Moisieienko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, College of Liberal Arts, Purdue University (Indiana, USA).

ORCID: 0000-0001-6581-6789

E-mail: larisamoiseenko14@gmail.com

Nataliia Tykhonova, PhD Student at the Department of Theory and Practice of Technological and Professional Education, State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University" (Dnipro, Ukraine).

ORCID: 0000-0002-6092-1798

E-mail: tykhonovanv@gmail.com

In the scientific research the analysis of the economic activity of Ukrainians and their motivation for entrepreneurial activity in the historical and pedagogical contexts has been conducted. The authors have identified the factors influencing the formation of entrepreneurial initiative of modern Ukrainians, determined the reasons for their demotivation in engaging in entrepreneurship, highlighted the historical factor, which has a significant impact on the economic behavior, motivation, and self-motivation of Ukrainians. The article emphasizes the importance of incorporating an economic component into the training programs of future professional (vocational) education teachers, the necessity of developing their entrepreneurial competence, the need to enhance motivation and self-motivation for entrepreneurship.

The study concludes that the entrepreneurial activity of the Ukrainians represents a continuous process of developing entrepreneurial competence. The authors propose considering the historical factor when designing national strategic programs, both during the current wartime period and in the post-war recovery phase for maintaining business activity within small and medium-sized enterprises. They substantiate the need to include an economic component and implement a motivation system in the training programs for future professional education teachers, who initially serve as recipients and later as providers of educational services. The necessity of integrating a motivation system and entrepreneurial practice into these programs has also been demonstrated for fostering the development of entrepreneurial competence, increasing motivation and self-motivation for entrepreneurship, enabling these future teachers to implement entrepreneurial competence in their subsequent work.

Keywords: *economic behavior; economic activity; historical analysis; historical factors; entrepreneurship; entrepreneurial activity; entrepreneurial competence; motivation; professional education; post-war reconstruction.*

Підприємницька ініціатива українського народу має глибоке історичне коріння, яке сягає давніх часів, вона розвивалася під впливом різних історичних, соціальних та економічних умов і стала невіддільною частиною національної культури та ідентичності. Попри численні виклики та перешкоди, українці завжди виявляли здатність до економічної ініціативи, креативності та адаптації до мінливих обставин.

Сучасне мале та середнє підприємництво (МСП) є важливою складовою та рушійною силою ринкової економіки, оскільки має здатність до розв'язання соціально-економічних, науково-технічних та освітніх проблем суспільства. Україна в цьому випадку не є винятком [1]. Дослідження аналітичної платформи Центр економічного відновлення та Міністерства економіки України, підтверджують значну роль МСП в українській економіці, доля яких складає 99,98% усіх суб'єктів господарювання. Крім того, МСП забезпечують 74% усіх робочих місць та створюють 64% доданої вартості [2].

Одночасно МСП є чутливими до внутрішньополітичного та зовнішньоекономічного середовища. Найбільшим випробуванням для всього українського суспільства, як і для МСП, стала війна, яку розв'язала російська федерація проти України у 2022 році. За загальними підрахунками втрати МСП на 2023 рік склали понад 83 млрд доларів США. Більше, ніж 10 мільйонів українців змінили місце проживання (перемістилися або релокувалися), частина з них стала ВПО, а більшість виїхала за кордон [3].

Залежно від регіону розташування, підприємці кожного дня відчують руйнівні наслідки війни, які охопили фінансову, виробничу, логістичну, комунікаційну, інформаційну, інноваційну сфери [4]. Також представники малого та середнього бізнесу вказують на посилення тиску з боку державних органів, нові регуляторні виклики, відсутність клієнтів або низьку їх платоспроможність тощо.

З перших днів війни на різних рівнях порушувалося питання післявоєнного відновлення України. Вже у квітні 2022 року була створена Національна рада з

відновлення України від наслідків війни [5].

Науковці одразу розпочали пошуки шляхів післявоєнного відновлення України. Розуміючи, що Україні потрібна не просте відновлення економіки до рівня довоєнного стану, а повна інноваційна розбудова, автори не тільки вивчають досвід успішних світових кейсів, але й намагаються адаптувати їх до реалій нашої країни [6; 7].

Як під час війни, так і після її закінчення, актуальним залишається проблема збереження бізнес активності малого та середнього підприємництва, яка гарантує стабільність економіки держави та підвищення рівня життя її громадян, формування мотивації українців до підприємницької діяльності. Під мотивацією мається на увазі складний механізм, який має забезпечити не лише економічний розвиток як такий, але й розвиток людини як особистості, здатної до підприємницької діяльності, спроможної до реалізації своїх економічних ініціатив. В цьому плані слід звернути увагу на підготовку студентської молоді, яка найбільш відкрита та готова до розвитку поведінкових компетентностей, необхідних для здійснення підприємницької діяльності, зокрема підприємницької компетентності [8]. Не менш важливою є підготовка майбутніх педагогів професійної освіти в умовах нестабільності як світової системи, так і суспільно-політичної ситуації в країні, що вимагає нових підходів до формування мотивації, самомотивації та зміни економічної поведінки в бік ділової активності та підприємницької діяльності цільових груп – здобувачів професійної та професійно-технічної освіти.

Теоретико-методологічні положення та практичні рекомендації щодо регуляторного забезпечення мотиваційного механізму розвитку підприємництва в економіці України, виявлення сучасних трендів до мотивації підприємництва досліджували Л. Проданова, О. Котляревський, І. Мазур, В. Гура, Х. Солодовнікова [9].

Історико-інституційний аналіз підприємництва, проблеми становлення підприємницької діяльності, історію економічної думки розглядали В. Небрат, П. Леоненко, В. Фещенко [10].

Питаннями післявоєнної відбудови України підіймали Ю. Городніченко, Я. Пилипенко та ін. [11].

Дослідженням інноваційних підходів до розробки змісту навчальних програм у професійно-технічній освіті, питання формування підприємницької компетентності, підприємницького мислення, співпраці між навчальними закладами та бізнесом для забезпечити відповідність змісту навчальних програм потребам ринку праці досліджували В. Базилевич, С. Зубко, Л. Калініна, Л. Мельник [12; 13; 14; 15].

Вивченням інноваційних бізнес-моделей, цифрових технологій, а також навичок роботи в умовах глобалізації та швидких змін вивчали С. Гончаренко, Л. Іванова та інші [16; 17].

Не дивлячись на належний творчий доробок українських вчених в даній сфері досліджень, слід зазначити, що вказана тема потребує розширеного та поглибленого наукового пошуку.

Метою дослідження є аналіз економічної діяльності українського народу як неперервного процесу розвитку підприємницької компетентності в історико-педагогічному контексті.

Історія свідчить, що підприємництво було притаманною рисою українців, яка, на жаль, деформувалася під тиском історичних обставин [18]. Розкуркулення, репресії,

насиленницьке переселення українців, голодомор та геноцид, покарання за підприємницьку ініціативу – у минулому; війна, політична нестабільність та зміни економічного законодавства, високий регуляторний та податковий тиск на бізнес, корупція сформували упереджене ставлення українців до підприємницької діяльності та до прояву ініціативи, стали стримувальним фактором розвитку підприємницької діяльності – у теперішньому.

Витоки вітчизняного підприємництва сягають часів Київської України-Русі. Розташування на перехресті міжнародних торгових шляхів об'єктивно сприяло виникненню підприємницької діяльності, формувало позитивне ставлення до ризику, до примноження багатства, розвитку економіки.

Про зародження підприємницьких відносин свідчать послання-накази князів, літописи, законодавчі акти тощо. Так, першим кодексом, що відображає основні процеси економічного та суспільного життя, регулює господарську діяльність і комерційні відносини, була «Руська Правда» [19].

Уповільнення господарського поступу відбулося після посилення іноземної агресії та поглинання українських земель у XIV–XV ст. Магдебурзьке право, цехове законодавство, введення панщини обмежували або навіть усували українців від активної, повноцінної та рівноправної участі у підприємницькій діяльності [20, с. 19; 43].

Проте, за часів литовсько-польської доби відбувався розвиток місцевих промислів, велася боротьба за доступ до привілеїв ремісничих цехів, що становили основу формування підприємництва в Україні. Ці процеси зумовлювали економічну активність, становлення відповідного типу мислення, стереотипів поведінки та трудової етики, господарської культури, затверджували ліберальні засади суспільної свідомості.

Гуманістичні тенденції, переоцінка поглядів на права і свободи особистості періоду Відродження та Реформації стали теоретико-філософською основою ринкового господарства в XVI ст. та в часи боротьби за відновлення української державності середини XVII – початку XVIII ст. Попри занепад продуктивних сил внаслідок війн, розвивалася козацька підприємливість, з'явилося чумацтво як вільна торговельно-мандрівна асоціація зі своїми традиціями.

Особливістю козацької економіки було те, що вона базувалася на принципах самоврядності та колективного господарювання, що сприяло розвитку кооперації та взаємної підтримки серед козаків. Цей досвід зберігся у генетичній пам'яті українців і вплинув на подальший розвиток кооперативного руху та підприємництва в Україні.

На жаль, боротьба за відновлення української державності в XVIII ст. завершилася поразкою, в результаті якої подальший розвиток ділової ініціативи в Україні здійснювався в межах правового поля Російської та Австрійської імперій.

Постійне перебування під жорстким контролем абсолютистської держави обмежувало вибір напрямів, форм та обсягів підприємницької діяльності українців.

Так, у XVIII–XIX ст. в умовах обмеження політичної автономії України та тиску колоніальної політики російського уряду відбувалося становлення та розвиток як малого підприємництва, так і станovo-корпоративних товариств – купецьких гільдій, з якими пов'язана діяльність вітчизняних підприємців [21].

Українське купецтво не тільки мало обслуговувати інтереси метрополії, але й здійснювати підприємницьку діяльність у нерівних та несправедливих конкурентних

умовах з купцями-переселенцями з російських губерній, яким держава гарантувала надання пріоритетів та пільг [22; 23].

Реформи другої половини XIX ст. в російській імперії активізували ділову активність, призвели до зростання підприємницького прошарку, який формувався з купців, дворян, міщан, селян та інших станів і соціальних груп. Але в російській імперії українські підприємці поступалися чисельністю та впливом євреям та росіянам, іноземним підприємцям поступалися розмірами капіталів і підприємств, кількістю залучених до виробництва працівників.

Національна буржуазія зробила свій внесок в розвиток інфраструктури міст, проводила активну благодійницьку діяльність, виступала в ролі меценатів (Алчевські, Іловайські, Рутченки та ін.). Але в період формування національної ідеї, культурного відродження лише незначна їх частина (родини Симиренків, Чикаленків) брали участь в українському політичному житті, підтримували національну культуру, сприяли формуванню українського національного відродження.

В XIX ст. представники різних соціальних станів могли проявляти свою підприємницьку ініціативу на ярмарках, що були важливою торговельно-економічною подією та вагомою умовою соціокультурного розвитку населених пунктів. Також традиційною частиною занять родини у зимовий час були домашні промисли та ремесла були [24, с. 190]. Значне місце в цих заняттях займала українська жінка. Так, в українських губерніях, що входили до складу російської імперії, жіночі промисли складала близько 20% [25, с. 130–134; 26, с. 186–189]. Саме українські жінки-майстрині, що філігранно та детально відпрацювали техніки ткацтва, вишивки та інших художніх промислів поповнили історичну спадщину України другої половини XIX – початку XX ст. [27].

Отже, становлення українського підприємництва в XIX на початку XX ст. відбувалося в межах імперського правового поля, жорсткої конкуренції з російськими та іноземними ділками, законодавчого обмеження приватної ініціативи нижчих станів. Зазначимо також, що в Україні не відбулося становлення міцного прошарку національної буржуазії, яка напередодні 1917 р. була б здатна гідно відповісти на виклики буремного часу.

Проте українці зберегли схильність до підприємницької ініціативи та працелюбства, ці риси проявлялися навіть в жорстких умовах тоталітарного режиму.

Перша третина XX ст. занурила українців у вир трагічних подій: Перша світова війна, Українська революція та боротьба за збереження Української держави, встановлення радянської влади.

Боротьба за відновлення української державності, а відповідно й самостійність в економічній сфері на початку XX ст. завершилась поразкою, це призвело до втрати державності, розчленування України та встановлення на більшій частині її території радянської влади. Найбільш підприємлива частина українського етносу в межах радянської держави була приречена на знищення, оскільки її існування влада пов'язувала з капіталістичною експлуатацією, «антигромадянськими проявами приватновласницьких пережитків», незалежністю та самостійністю, які були несумісні з тим тоталітарним устроєм, який будувала радянська влада. Так, в статті «Чергові завдання радянської влади» (квітень 1918 р.) Ленін закликав до встановлення суворого та повного контролю за виробництвом та розподілом продукції, націоналізації

виробництва, фізичного знищення буржуазії та створення умов, які б унеможливили її подальше виникнення [28].

Законодавче встановлення продовольчої диктатури, монополії держави на виробництво продукції, продовольчих товарів та їхній розподіл, торгівлю, обмежувало інтереси товаровиробників, підірвало економічну основу їхнього існування [29; 30].

Економічною основою УРСР була визначена соціалістична система господарства, що була представлена двома формами власності: державною та кооперативно-колгоспною [31, с. 4–5].

Фізичне знищення буржуазії та ліквідація найбільш продуктивної та заможної частини українського селянства – кулаків, встановлення державного контролю за виробництвом товарів та їхнім розподілом, затвердження планової економіки, пошук внутрішніх ворогів з метою виправдання економічних прорахунків та помилок комуністичної партії, з одного боку, спричинило укорінення пасивності як своєрідного елементу самозбереження (бути активним, проявляти ініціативу, самостійність та економічну незалежність було небезпечно); а, з іншого боку, поширило правовий нігілізм та такі форми підприємницької поведінки, які були віднесені офіційною владою до розряду «нелегальних» та «незаконних», передбачали кримінальне покарання від позбавлення волі до смертної кари.

Законодавством СРСР не передбачалося ведення громадянами приватно-підприємницької діяльності, однак це не означало, що її не було. Населення було вимушене шукати шляхи для соціально-економічної адаптації. «Підприємці-нелегали» отримували дохід і реалізували творчий потенціал та активність у самостійній, ризикованій діяльності.

Протягом всього існування радянського союзу радянська влада демонструвала неспроможність соціалістичної економіки забезпечити нагальні потреби більшості населення, що стало поштовхом до скоєння «економічних злочинів». А боротьба зі «спекулянтами», «саботажниками», «розкрадачами соціалістичної власності», «цеховиками», «штовхачами», «несунами», «розтратниками», «фальшивомонетниками», «фарцувальниками» тощо була безрезультатною. Одна частина цих «економічних злочинів» була спричинена корисливістю, інша ж – прагненням вижити в умовах голоду, війни, розрухи, бідності, неможливістю задовольнити базові потреби [32].

Спроби радянського керівництва послабити тоталітарну систему в 50-х роках ХХ ст., модернізувати заведену господарську систему були невдалими. Радянська система виявилася неспроможною до модернізації, наближалася до стагнації та була приречена на загибель. Але бажання радянського керівництва зберегти основи заведеної господарської системи (відносин власності, централізації управління виробництвом, розподілом та споживанням тощо), структуру господарства та інвестиційну політику, звичні командно-адміністративні методи управління призвели до провалу реформ, запропонованих О. Косигінін – О. Ліbermanом, які мали б поетапно наблизити СРСР до ринкової економіки. Навіть ті позитивні моменти, що були пов'язані з наданням підприємствам відносної самостійності та можливості використовувати матеріальне стимулювання робітників за якісно виконану роботу, були зведені нанівець.

З середини 60-х і до початку 70-х років відбулося зростання обсягів тіньового сектору економіки, що охопило як виробництво, так і управління, поступово на

економічну арену виходив криміналітет [33; 34].

Прихована господарська діяльність, нецільове використання державних виробничих ресурсів, технологічні, фінансові, екологічні порушення офіційних норм з метою збагачення, корупція – стали типовим явищем в економіці.

Тінізація економіки відбувалася передусім шляхом розкрадання державного майна та державних коштів. Суспільство відповідало викривленими стереотипами господарської культури: «спільне – значить нічиє», «не моє – не шкода», «вкрасти у держави – повернути своє». А чимраз більше «споживацтво» грало спонукальну роль для скоєння «економічних злочинів», в тому числі в галузі інтелектуальної власності.

В кінці 80-х років XX ст. радянський уряд, що знаходився в глибокій політичній та економічній кризі, пішов на чергову реформу – інституалізацію приватної власності. Були прийняті закони «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986 р.), «Про кооперацію» (1988 р.), які легалізували підприємництво та сприяли його розвитку. Законодавство не допускало плюралізму власності в середній та важкій промисловості, не зачіпало основ адміністративної системи управління, не зменшувало проявів бюрократії [35; 36].

Відсутність підприємницьких вмінь та постійний дефіцит товарів сприяли тому, що підприємництво виникло у сфері торгівлі, фінансів, посередництва, а соціальний склад підприємців формувався з тих осіб, які мали доступ до власності, технологій, фінансів. Це були «червоні директори», функціонери, інженери, кооператори.

Слід зазначити, що саме «незаконне» підприємництво сприяло відродженню підприємницької ініціативи, первісному накопиченню капіталів, розв'язанню проблем з дефіцитними товарами, розширенню асортименту товарів та послуг, забезпеченню зайнятості населення, вплинуло на формування відповідної економічної поведінки та етичних принципів підприємця.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна перейшла до ринкової економіки, що відкрило нові можливості для розвитку підприємництва. Проте, цей перехід відбувався у складних умовах економічної кризи, нестабільності та правової невизначеності. Брак фінансової грамотності та економічних знань, нерозуміння умов ведення бізнесу у новому правовому полі, корупція та низький рівень довіри до державних інституцій поглиблювали недовіру до підприємницької діяльності. Отже, економічні невдачі, банкрутство та накопичення негативного досвіду підсилювали негативне ставлення у пересічних українців до підприємництва.

Крім того, підприємцям 90-х років приходилося мати справу з жорсткою конкуренцією, криміналітетом, рекетом та ризиком для життя. Бажання швидкої наживи, нестабільність як політичної, так і економічної ситуацій створювала умови для жорсткого, агресивного та небезпечного ведення бізнесу, нівелювання загальнолюдських цінностей та етичних принципів під час ведення бізнесу.

Отже, з проголошенням Незалежності України українські підприємці здійснювали свою підприємницьку діяльність в нових та складних умовах, коли негативний історичний досвід накладався на випробування, що були пов'язані зі становленням ринкової економіки.

Не зважаючи на труднощі перехідного періоду, українці намагалися активно займатися підприємницькою діяльністю, створювати власні бізнеси, залучатися до міжнародної торгівлі та інвестування.

Впровадження у 1996 р. гривні, стабілізація фінансового ринку, налагодження зовнішньоекономічних зв'язків, лібералізація правового поля для підприємництва, введення спрощеної системи оподаткування, обліку та фінансової звітності суб'єктів малого підприємництва, економічне зростання після 2000 р. стали тими мотивуючими факторами, які сприяли розвитку малого підприємництва в Україні. Крім того, організація навчання за професіями, які мали попит на ринку праці, та фінансова підтримка роботодавців шляхом надання фінансової допомоги для створення додаткових робочих місць з метою працевлаштування зареєстрованих у центрах зайнятості безробітних також позитивно позначилися на розвитку підприємництва в Україні.

«Помаранчева революція» 2004 року засвідчила наявність соціально відповідального прошарку дрібних та середніх підприємців із власними пріоритетами та принципами, які готові були їх відстоювати, що говорило про становлення громадянського суспільства [37]. У цей період активізувалися молодіжні стартапи, інноваційні підприємства та технологічні парки, які сприяли розвитку нових галузей економіки та формуванню нового покоління українських підприємців. Підтримка з боку держави, розвиток бізнес-освіти та міжнародна співпраця стали ключовими факторами відродження підприємництва в Україні.

Протягом останніх десяти років українське суспільство, як і економіка країни переживали випробування за випробуванням: окупація Криму та частини Донецької області, COVID-19, повномасштабне вторгнення російських військ, масштабні обстріли, евакуації та релокації тощо. З початком повномасштабного вторгнення військ РФ економічна ситуація в країні є надзвичайно складною, про що свідчить падіння показників ВВП, що стало найбільшим за період незалежності України (зменшилися на 29,1) [1]. Підприємці стикаються з цілим комплексом проблем та перешкод, серед яких непрогнозоване та небезпечне середовище для ведення бізнесу, відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку, непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу, відсутність достатнього капіталу, брак кадрів, бюрократія, несприятливе податкове законодавство, низький рівень інноваційності тощо. Негативним фактором для розвитку підприємництва виступають, як і десять років тому, низький рівень економічної свободи та доволі високий рівень корупції.

Таким чином, на сучасному етапі перед Україною гостро стоять питання розробки стратегії відновлення України та подальшого впровадження рішень для збереження ділової активності та підтримки малого та середнього підприємництва в короткостроковій та довгостроковій перспективах з урахуванням всіх вищевказаних проблем та факторів, що впливають на суб'єкта підприємницької діяльності.

Ретроспективний аналіз підприємницької діяльності українців дозволив виділити фактори, що представлені на рис. 1 (об'єктивні, суб'єктивні, соціально-демографічні та історичні) є взаємопов'язаними та виступають умовою та рушійною силою розвитку підприємницької діяльності.

Ці фактори можуть бути як позитивними, заохочувальними, так і деструктивними, демотивуючими до підприємницької діяльності. Аналіз економічної діяльності українського народу як неперервного процесу розвитку підприємницької компетентності в історико-педагогічному контексті вказує саме на це.

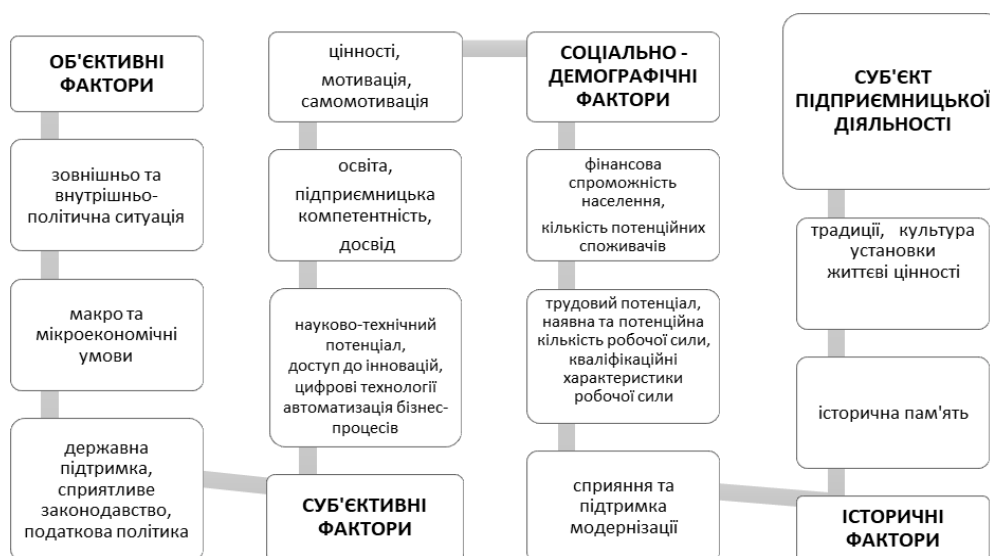

Рис. 1. Фактори, що впливають на суб'єкта підприємницької діяльності
(складено авторами)

Важливий вплив на економічну поведінку, мотивацію та самомотивацію вітчизняного суб'єкта підприємницької діяльності відіграють історичні фактори, які включають історичну пам'ять, життєві цінності, традиції та культуру), проявляється у ставленні сучасних українців до підприємницької діяльності та виборі поведінки під час реалізації підприємницьких ініціатив.

У зв'язку з вищевказаним, важливим вбачається врахування історичного фактора при розробці державних програм, особливо тих, які використовуються для вирішення багатокомпонентних завдань, потребують відповідного комплексного підходу для їх вирішення, чіткого виділення напрямів впливу та розуміння наслідків. До таких Програм, безумовно відносяться Програми підтримки малого та середнього бізнесу, Програми економічного розвитку держави, Програми відбудови України.

Під відбудовою України розуміється не тільки відбудова зруйнованого та повернення української економіки до довоєнного стану, але й повне відновлення всіх галузей, яке б дало можливість Україні стати економічно потужною державою для забезпечення власних безпекових потреб.

Важливу роль в процесі розробки стратегії та програм відбудови, а також в їх реалізації відіграють наука та освіта.

Завданням науковців, серед іншого, є пошуки ефективного для українських реалій міжнародного досвіду розвитку підприємництва в післявоєнних умовах з урахуванням українських реалій.

Завданнями освіти є підготовка кваліфікованих спеціалістів та робітників для відновлення та модернізації економічної інфраструктури; формування у здобувачів освіти критичного мислення, навичок адаптації та проблемного підходу до розв'язання проблем, це допоможе їм краще орієнтуватися у нових умовах і бути готовими до викликів, які постануть перед країною під час економічного післявоєнного відновлення.

Освіта, попри критику щодо якості послуг чи невідповідності сучасним вимогам ринку праці продовжує виконувати важливу роль в розвитку суспільства. Застосовуючи педагогічні методи та прийоми, педагоги мають здатність впливати на стратегію розвитку суспільства, сприяти формуванню мислення, свідомості, світогляду, цінностей та життєвих сенсів, що проявляються в поведінці та конкретних діях здобувачів освіти як потенційних суб'єктів підприємницької ініціативи.

Окремої уваги заслуговують педагоги професійної освіти, завданням яких є організація та здійснення педагогічної діяльності, в тому числі професійної теоретичної та практичної підготовки здобувачів освіти в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та інших суб'єктів освітньої діяльності (доволі широкий спектр).

Саме на рівні педагогічної професійної освіти ми можемо здійснювати системний вплив на мотивацію, самомотивацію до підприємницької діяльності, впливати на економічну поведінку здобувачів освіти, розвивати в них підприємницьку компетентність, адже педагоги професійної освіти організують та проводять теоретичне навчання з загальнопрофесійних та спеціальних навчальних предметів, здійснюють організаційно-методичну та навчально-виховну роботу в закладах освіти, тобто можуть впливати на кількох рівнях та різних сферах підготовки здобувачів освіти.

Виховна робота, яку здійснюють викладачі професійної освіти, не втрачає актуальності та потребує додаткової уваги через те, що для українського суспільства актуальним залишається не тільки факт прийняття українцями підприємницької діяльності як гідної альтернативи найманій праці, але й усвідомлення необхідності підтримки динамічного балансу економічних, етичних, духовних та емоційних цінностей під час здійснення підприємницької діяльності. Отже, необхідно звернути увагу на ці аспекти під час педагогічної підготовки – навчально-виховної роботи з майбутніми педагогами професійної освіти, оскільки передбачається, що після завершення підготовки вони будуть здатні проявляти прогнозовану та очікувану економічну поведінку, формувати та розвивати підприємницьку компетентність у здобувачів освіти.

Педагоги, виконуючи навчальну та виховну функції, залишаються інфлюенсерами, що безпосередньо впливають на рівень знань та навичок, необхідних для життя компетентностей, формування світогляду здобувачів освіти. Від рівня їхніх компетентностей, знань та умінь, володіння педагогічними прийомами та методами, досвіду, на пряму залежить якість викладання, і, врешті решт, якість знань здобувачів освіти, зокрема рівень розвитку підприємницької компетентності. Проте серед загальних компетентностей, що вказані в Реєстрі кваліфікації «Педагог професійного навчання», підприємницька компетентність відсутня, як і в професійному стандарті «Педагог професійного навчання», що був затверджений у 2020 році [38; 39].

Важливо зауважити, що майбутні педагоги професійної освіти є одночасно надавачами та отримувачами послуг з розвитку підприємницької компетентності в межах педагогічного процесу, що робить їх одночасно й об'єктом, і суб'єктом процесу формування та розвитку підприємницької компетентності.

Тому актуальним завданням професійної освіти є необхідність підготовки педагогів «нової генерації» для подальшої підготовки ними кваліфікованих спеціалістів

та робітників, які зможуть працювати не тільки на підприємствах усіх форм власності, але й започатковувати власний бізнес. Наразі це є вимогою часу для економічної післявоєнної відбудови країни. Тому саме розвиток підприємницької компетентності у майбутніх педагогів професійної освіти та працюючих педагогів є актуальним та необхідним.

Підприємницька компетентність – це інтегрована якість особистості, яка включає готовність і здатність до здійснення підприємницької діяльності. Вона передбачає наявність в індивіда знань, навичок та умінь, необхідних для успішного ведення бізнесу, а також певних особистісних якостей, таких як ініціативність, креативність, рішучість, здатність до ризику та відповідальність. Підприємницька компетентність складається з таких структурних компонентів як мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та особистісний [40].

Перший компонент підприємницької компетентності – мотиваційний, що являє собою складну та багатовимірну систему мотивації майбутніх педагогів професійної освіти до розвитку підприємницької компетентності та інтегрує різні аспекти особистісного та професійного розвитку. Вона базується на комплексному підході, що складається з освітньої, професійної, особистісної, соціальної та інституційної мотивації, а також враховує внутрішні та зовнішні стимули. Впровадження такої системи забезпечить високу результативність не тільки педагогічної, але й підприємницької діяльності, сприятиме професійному розвитку педагогів та підвищенню ефективності освітнього процесу, його практичній спрямованості в цілому. В контексті розвитку підприємницької компетентності мотивація відіграє ключову роль, оскільки вона стимулює майбутніх педагогів професійної освіти до засвоєння нових знань, активної участі у навчальних проєктах та застосування отриманих навичок на практиці.

Мотиваційний компонент включає матеріальні стимули для майбутніх педагогів професійної освіти (заробітна плата, надбавки за престижність, категорію, премії, оплачувана відпустка, оплата навчання, соцпакет, страхування, надання грантової підтримки тощо), які є зовнішніми чинниками, вони не можуть мати тривалий ефект через зростання потреб, інфляцію, брак ресурсів тощо. Нематеріальні стимули включають можливості для мобільності, неформального навчання, підвищення кваліфікації, вертикальних та горизонтальних кар'єрних можливостей, кращі умови роботи; можливість участі в проєктах, гнучкий графік роботи, участь у тренінгах, семінарах, конференціях, форумах, зустрічі з представниками бізнесу, бізнес-стажування, сприяння у встановленні партнерських стосунків, коучингова та психологічна підтримка, менторство, отримання регулярного зворотного зв'язку, нове обладнання, сучасне програмне забезпечення, швидкісний інтернет, дружній колектив, комфортні умови роботи, відпустка в літній/зимовий період, визнання заслуг, похвала, нематеріальні нагороди тощо. Цей вид стимулювання є ресурсним та порівняно гнучким, він дозволяє застосовувати індивідуальний підхід водночас виконує мотивувальну функцію.

Запропонована в таблиці 1 система мотивації здійснює комплексний підхід до формування мотивації майбутніх педагогів до підприємницької діяльності через інтеграцію матеріальних та нематеріальних стимулів, сучасних навчальних технологій, психологічної підтримки та тісної співпраці з бізнес-середовищем.

Таблиця 1

**Система мотивації майбутніх педагогів
професійної освіти до підприємницької діяльності**
(складено авторами)

№	Категорія мотивації	Елементи мотивації	Приклади реалізації
1.	Внутрішня мотивація	Особисті цінності	Саморозвиток, прагнення до незалежності
		Професійні цілі	Визнання в професійній сфері, кар'єрне зростання
		Особиста ефективність	Самореалізація, задоволення від досягнення результатів
2.	Зовнішня мотивація	Підтримка з боку освітніх закладів	Визнання досягнень, стипендії та гранти
		Суспільне визнання	Соціальний статус, позитивний імідж у суспільстві
		Матеріальні стимули	Грошові винагороди, інші фінансові заохочення
3.	Професійний розвиток	Навчальні програми	Спеціалізовані курси з підприємництва, тренінги та семінари
		Професійні спільноти	Участь у професійних асоціаціях, мережеві події та конференції
		Менторство	Підтримка з боку досвідчених підприємців, наставництво з боку викладачів
4.	Соціальна підтримка	Партнерство з бізнесом	Співпраця з місцевими підприємцями, спільні проекти з бізнес-організаціями
		Роль моделей	Приклади успішних підприємців, історії успіху в освітньому середовищі
		Сімейна підтримка	Заохочення до підприємницької діяльності з боку родини, підтримка з боку близьких
5.	Психологічна підтримка	Мотиваційні програми	Психологічні тренінги, клуби підприємницької мотивації
		Позитивне навчальне середовище	Сприятливі умови для навчання та експериментів, підтримка адміністрації
		Зворотний зв'язок	Регулярна оцінка прогресу, консультації з викладачами

Підприємницька компетентність складається не тільки з мотиваційного, але й з когнітивного, діяльнісного та особистісного структурних компонентів.

Когнітивний компонент підприємницької компетентності включає знання та розуміння основ підприємництва, економічних процесів, правових норм, фінансових інструментів, а також аналітичне та критичне мислення, необхідні для прийняття обґрунтованих бізнес-рішень.

Діяльнісний компонент відображає практичні навички та вміння, які потрібні для ефективного ведення підприємницької діяльності, а саме, планування, організація, управління, маркетинг, ризик-менеджмент, а також здатність реалізовувати бізнес-ідеї на практиці.

Особистісний компонент включає цінності, мотивацію, підприємницький дух, інноваційність, відповідальність, здатність до лідерства та роботи в команді, формує підприємницьке мислення та особистісні якості, необхідні для успішного ведення бізнесу.

Вищезгадані компоненти разом створюють цілісну структуру підприємницької компетентності, оскільки забезпечують теоретичну підготовку, практичні вміння та особистісний розвиток здобувачів освіти, майбутніх педагогів професійної освіти, кваліфікованих спеціалістів та робітників, суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Всі чотири структурні компоненти підприємницької компетентності мають бути відображені у змісті спецкурсів та програм з економічних дисциплін та інтегрованих курсів, тому що вони в комплексі можуть забезпечити формування та розвиток підприємницької компетентності та синергійний ефект від навчальної діяльності.

Тому актуальною вбачається розробка та введення спецкурсів та курсів за вибором з економічних дисциплін для здобувачів професійної та професійно-технічної освіти, таких як «Основи фінансової грамотності», «Основи підприємництва», інтегровані курси «Англійська мова та основи фінансової грамотності», «Англійська мова та основи підприємництва» тощо. Ці курси дадуть можливість інтегрувати економічні знання з будь-якими предметами, допоможуть зекономити ресурси під час війни (матеріальні, нематеріальні, людські), підвищити рівень знань, умінь та навичок здобувачів освіти. Вищевказані курси забезпечать можливості практичного застосування отриманих знань, розширять кругозір та можливості інтеграції не тільки предметів, але й видів зайнятості, професій, бізнесів водночас реалізують діяльнісний компонент підприємницької компетентності.

Під час навчання на цих курсах створюються сприятливі умови для формування когнітивного компонента підприємницької компетентності, розвивається критичне та креативне мислення, здобувачі освіти опановують фінансові інструменти, а також набуваються аналітичні навички, необхідні для прийняття обґрунтованих бізнес-рішень; удосконалюються навички планування, організації процесів управління, маркетингу, ризик-менеджменту, а також здатності реалізовувати бізнес-ідеї на практиці. В результаті комплексного підходу до формування підприємницької компетентності підвищується рівень мотивації, підприємницький дух, інноваційність, відповідальність, здатність до лідерства та роботи в команді.

Отже, підготовка майбутніх педагогів професійної освіти передбачає необхідність врахування важкого стану в освіті, науці, економіці та соціальній сфері яв воєнного, так і післявоєнного періоду в Україні.

Мотиваційна складова підприємницької компетентності є важливою частиною комплексної підготовки майбутніх педагогів професійної освіти, яка включає педагогічну, виховну, психологічну, фінансову та підприємницьку складові підготовки майбутніх педагогів професійної освіти та використання сучасних методів та форм навчання в навчально-педагогічному процесі.

Отже, історичний аналіз підприємницької діяльності українців показав, що підприємницька ініціатива є неперервним процесом розвитку підприємницької компетентності та має глибоке історичне коріння.

Втрата української державності в різні історичні періоди приводила до обмеження вибору напрямів, форм та обсягів підприємницької діяльності українців, а за радянських часів – до заборони та переслідування за підприємницьку діяльність, фізичного знищення підприємців.

В процесі пошуку шляхів соціально-економічної адаптації українці пройшли через формування викривлених стереотипів господарської культури, правовий нігілізм,

упереджене ставлення до підприємницької ініціативи та реалізацію творчого потенціалу у самостійній, ризикованій, часто «нелегальній» за наявним в ті часи законодавством діяльності, що проявляється в економічній поведінці сучасних українців.

З іншого боку українці зберегли схильність до підприємницької ініціативи, здатність до креативності, мобільності та порівняно швидкої адаптації до нових умов.

Сучасне мале та середнє підприємництво є важливою складовою та рушійною силою економіки України, тому й під час війни та після її закінчення актуальним залишається проблема збереження ділової активності малого та середнього бізнесу.

Об'єктивні, суб'єктивні, соціально-демографічні та історичні фактори є взаємопов'язаними та виступають умовою та рушійною силою розвитку підприємницької діяльності, впливають на процес збереження ділової активності малого та середнього бізнесу як в умовах війни, так і в період післявоєнної відбудови.

Історичний фактор, що включає історичну пам'ять, життєві цінності, ментальні та поведінкові установки, традиції та культуру та проявляється у ставленні сучасних українців до підприємницької діяльності.

Важливим вбачається врахування історичного фактора при розробці державних програм щодо відбудови України з урахуванням збереження ділової активності малого та середнього бізнесу та державної підтримки.

Педагоги професійної освіти заслуговують на окрему увагу з урахуванням сучасних тенденцій на ринку праці та їхньої безпосередньої участі в економічному післявоєнному відновленні економіки України, оскільки мають можливість здійснювати системний вплив на мотивацію, самомотивацію до підприємницької діяльності, впливати на економічну поведінку здобувачів освіти, розвивати в них підприємницьку компетентність. Тому важливо приділити увагу формуванню підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійної освіти, їхній мотивації до підприємницької діяльності, зміни економічної поведінки та мислення.

Для підвищення мотивації та самомотивації до розвитку підприємницької компетентності та підприємницької діяльності майбутніх педагогів професійної освіти слід розглянути такі можливості:

1. Включити економічні дисципліни (економічну компоненту) у навчальні програми.
2. Впроваджувати підприємницьку практику поряд з педагогічною практикою, залучати експертів, практиків та партнерів з бізнесу до навчального процесу.
3. Розвивати мотивацію та самомотивацію до підприємницької діяльності.
4. Здійснювати моніторинг і оцінку успішності на регулярній основі.

Подальшого вивчення та уваги потребують питання формування когнітивного, діяльнісного, особистісного компонентів підприємницької компетентності, аксіологічної складової процесу підготовки майбутніх педагогів професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний комітет статистики України. (б/д). Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Програма розвитку ООН в Україні. (2024). Оцінка впливу війни на мікро, малі та середні підприємства в Україні. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine>
3. Finstream.ua. (2024). Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на

- майбутнє у 2024 році. URL: <https://fistream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analytika/>
4. Дія. (2024). Дослідження стану бізнесу України (2023–2024). URL: https://business.diiia.gov.ua/uploads/7/37703-rezul_tati_opituvanna_biznesu_sicen_2024_1.pdf
  5. Кабінет Міністрів України. (б/д). Про Національну раду з відновлення України від наслідків війни. URL: [https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultatyvno-doradchi-orhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni](https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultatyvno-doradchi-orhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/pro-nacionalnu-radu-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni)
  6. Дугінець, Г., Колодко, Н. (2023). Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів: досвід для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, (5), 46–65.
  7. Омеляненко, В. А. (Ред.). (2022). Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань.
  8. Ветрова, Н. В. (2020). Наукові підходи до дослідження мотивації підприємницької діяльності у студентському віці. *Теорія і практика сучасної психології*. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/part_1/30.pdf
  9. Мазур, І., Гура, В., & Солодовнікова, Х. (2020). Сучасні тренди в мотивації підприємництва: міждисциплінарний підхід. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 5(212), 19–26.
  10. Небрат, В. В. (Ред.). (2019). Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз. Київ: НАН України.
  11. Беккер, Т., Айхенгрін, Б., Городніченко, Ю., Гур'єв, С., Джонсон, С., Милованов, Т., Рогофф, К., & Ведер ді Мауро, Б. (2022). План реконструкції України. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
  12. Базилевич, В. Д. (2019). Розробка змісту навчальних програм з формування підприємницької компетентності. *Економічний часопис*, 3(45), 12–19.
  13. Зубко, С. О. (2017). Формування підприємницького мислення як складова змісту навчальних програм. *Вісник освіти і науки України*, (4), 25–31.
  14. Калініна, Л. А. (2018). Інноваційні підходи до розробки змісту навчальних програм у професійно-технічній освіті. *Видавництво ВНЗ*, 2(11), 67–73.
  15. Мельник, Л. В. (2019). Практичні аспекти розробки і впровадження змісту навчальних програм з підприємництва. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 3(1), 57–63.
  16. Гончаренко, С. У. (2019). Методичні підходи до викладання підприємництва: сучасний контекст. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова.
  17. Zahynei-Zabolotenko, Z., Tkachenko, I., Suprun, V., Kvasha, O., Prysiazhniuk, I., & Moisieienko, L. (2023). Legal Aspects of Pedagogical Education in a Digital Society Under the Implementation of the Social Function of the State. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(6), e1253. DOI: 10.55908/SDGS.V11I6.1253
  18. Небрат, В. В. (2016). Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу: матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2016 р.). URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>
  19. Руська правда. (б/д). URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
  20. Капраль, М., Дашкевич, Я., & Шуст, Р. (Ред.). (2007). Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій. Львів: Львівське видавництво.
  21. Колібабчук, Н. (б/д). Історія виникнення і розвитку підприємництва в Україні в XVIII – на початку XX ст. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07f43e1c-aae8-4f10-902d-2b3a181f1e8d/content>
  22. Дело о предоставлении киевскому купечеству льгот по торговле [Дело]: 24 февраля – 16 марта 1835 г. 1835. 16 л. URL: <https://www.prlib.ru/item/330700>
  23. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. [кн. 1–89] / под ред. Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1899–1905.
  24. Кустарные промыслы. (1913). Текущая статистика за 1912. СПб.: Тип. В. Киршбаума.
  25. Тимирязев, Д. А. (Ред.). (1883). Историко-статистический обзор промышленности России. СПб.: Тип. В. Киршбаума.
  26. Кустарные промыслы. (1915). Текущая статистика за 1914 сельскохозяйственный год. СПб.: Тип. В. Киршбаума.
  27. Вановська, І. М. (2018). Жіночі традиційні домашні промисли як феномен історичної спадщини України. *Збірник наукових праць [Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди]. Серія «Історія та*

- географія», *Вип. 55*, 25–31.
28. Ленин, В. І. (1917). Очередные задачи советской власти. URL: <https://www.marxists.org/russkij/lenin/works/36-2.htm>
  29. Декрет ВУЦВК «Про загальнодержавний облік та розподіл продуктів і предметів домашнього господарства». URL: <http://museumreforms.ru/node/13733>
  30. Кримінальний кодекс України (Ст. 147–263). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
  31. Конституція УРСР 1937 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text
  32. Саблук, С. А. (2015). Протидія економічним злочинам в УРСР у другій половині 1940–1950-х рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право, Вип. 32, т. 1*, 71–75.
  33. Неклюдов, Є. С. (2018). Тіньова економіка України: від СРСР до сьогодення. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, Вип. 51*, 131–139.
  34. Попович, З. (2018). Особливості соціально-класової структури радянського суспільства, витоків та характеру протестного руху в СРСР. URL: <https://commons.com.ua/uk/osoblivosti-sotsialno-klasovoyi-strukturi-radyanskogo-suspilstva-vitokiv-ta-harakteru-protestnogo-ruhu-v-srsr/>
  35. Про індивідуальну трудову діяльність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-87-%D0%BF#Text>
  36. Про кооперацію в СРСР 1988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>
  37. Про програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки: Постанова КМУ від 29.01.1997 р. № 86. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
  38. Реєстр кваліфікацій. URL: <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/pedagog-profesijnogo-navcanna-2>
  39. Професійний стандарт «Педагог професійного навчання». Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі, сільського господарства України від 20.06.2020. № 1182. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/1182-pdf>
  40. Leiko, S. V. (2013). Poniattia “kompetentsiia” ta “kompetentnist”: teoretychni analiz. *Pedahohika*, 128–135.

REFERENCES

1. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. (n.d.). *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Prohrama rozvytku OON v Ukraini. (2024). *Otsinka vplyvu viiny na mikro, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraini*. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine>
3. Finstream.ua. (2024). *Ukrainskyi biznes pid chas viiny: realna analityka ta perspektyvy na maibutnie u 2024 rotsi*. URL: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analotyka/>
4. Diia. (2024). *Doslidzhennia stanu biznesu Ukrainy (2023–2024)*. URL: https://business.diia.gov.ua/uploads/7/37703rezul_tati_opituvanna_biznesu_sicen_2024_1.pdf
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. (n.d.). *Pro Natsionalnu radu z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/konsultatyvno-doradchi-orhany/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/pro-nacionalnu-radu-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni>
6. Duhinets, H., & Kolodko, N. (2023). Ekonomichne vidnovlennia ta rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv: dosvid dlia Ukrainy. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, (5), 46–65.
7. Omelianenko, V. A. (Ed.). (2022). *Innovatsiini osnovy vidnovlennia ta rozvytku krain pislia zbroinykh konfliktiv: innovatsiinyi vymir*. Sumy: Instytut stratehii innovatsiinoho rozvytku i transferu znan.
8. Vietrova, N. V. (2020). Naukovi pidkhody do doslidzhennia motyvatsii pidpriemnytskoi diialnosti u studentskomu vitsi. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2020/part_1/30.pdf
9. Mazur, I., Hura, V., & Solodovnikova, Kh. (2020). Suchasni trendy v motyvatsii pidpriemnytstva: mizhdystyplinarnyi pidkhid. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 5(212), 19–26.
10. Nebrat, V. V. (Ed.). (2019). *Pidpriemnytstvo v Ukraini: istoryko-instytutsiinyi analiz*. Kyiv: NAN Ukrainy. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf>
11. Bekker, T., Aikhenhrin, B., Horodnichenko, Yu., Hur'iev, S., Dzhonson, S., Mylovanov, T., Rohoff, K., & Veder di Mauro, B. (2022). *Plan rekonstruksii Ukrainy*. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
12. Bazylevych, V. D. (2019). Rozrobka zmistu navchalnykh program z formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti. *Ekonomichni chasopys*, 3(45), 12–19.

13. Zubko, S. O. (2017). Formuvannia pidpriemnytskoho myslennia yak skladova zmistu navchalnykh prohram. *Visnyk osvity i nauky Ukrainy*, (4), 25–31.
14. Kalinina, L. A. (2018). Innovatsiini pidkhody do rozrobky zmistu navchalnykh prohram u profesiino-tekhnichnii osviti. *Vydavnytstvo VNZ*, 2(11), 67–73.
15. Melnyk, L. V. (2019). Praktychni aspekty rozrobky i vprovadzhennia zmistu navchalnykh prohram z pidpriemnytstva. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, 3(1), 57–63.
16. Honcharenko, S. U. (2019). *Metodychni pidkhody do vykladannia pidpriemnytstva: suchasnyi kontekst*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova.
17. Zahynei-Zabolotenko, Z., Tkachenko, I., Suprun, V., Kvasha, O., Prysiazhniuk, I., & Moisieienko, L. (2023). Legal Aspects of Pedagogical Education in a Digital Society Under the Implementation of the Social Function of the State. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(6), e1253. DOI: 10.55908/SDGS.V11I6.1253
18. Nebrat, V. V. (2016). *Pidpriemnytstvo yak rushiina syla suspilnoho prohresu: materialy kruhloho stolu (Kyiv, 1 hrudnia 2016 r.)*. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>
19. Ruska pravda. (n.d.). *Ruska pravda*. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
20. Kapral, M., Dashkevych, Ya., & Shust, R. (Eds.). (2007). *Ekonomichni pryvilei mista Lvova XV–XVIII st.: pryvilei ta statuty remisnychkykh tsekhiv i kupetskykh korporatsii*. Lviv: Lvivske vydavnytstvo.
21. Kolibabchuk, N. (n.d.). *Istoriia vynyknennia i rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini v KhVIII – na pochatku KhKh st.* URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07f43e1c-aae8-4f10-902d-2b3a181f1e8d/content>
22. Delo o predostavlenii kievskomu kupechestvu lgot po trgovle [Delo]: 24 fevralya – 16 marta 1835 g. (1835). URL: <https://www.prlib.ru/item/330700>
23. Pervaya Vseobshchaya perepis naseleniya Rossiiskoi imperii 1897 g. [kn. 1–89]. N. A. Troinitskogo (Ed.). (1899–1905). Sankt-Peterburg: izdanie Tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del.
24. Kustarnie promisli. (1913). *Tekushchaya statistika za 1912*. SPb.: Tip. V. Kirshbauma.
25. Timiryazev, D. A. (Ed.). (1883). *Istoriko-statisticheskii obzor promishlennosti Rossii*. SPb.: Tip. V. Kirshbauma.
26. Kustarnie promisli. (1915). *Tekushchaya statistika za 1914 selskokhozyaistvennoi god*. SPb.: Tip. V. Kirshbauma.
27. Vanovska, I. M. (2018). Zhinochi tradytsiini domashni promysly yak fenomen istorychnoi spadshchyny Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats / Kharkiv natsionalnyi pedahohichni universytet imeni H. S. Skovorody. Serii Istorii ta heohrafiia*, 55, 25–31.
28. Lenin, V. I. (1917). Ocherednie zadachi sovetskoi vlasti. URL: <https://www.marxists.org/russkij/lenin/works/36-2.htm>
29. Dekret VUTsVK “Pro zagalnoderzhavni oblik ta rozpodil produktiv i predmetiv domashnoho gospodarstva”. URL: <http://museumreforms.ru/node/13733>
30. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (St. 147–263). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
31. Konstytutsiia URSR 1937 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text
32. Sabluk, S. A. (2015). Protydiia ekonomichnym zlochinam v URSR u druii polovyni 1940–1950 rr. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*, 32(1), 71–75.
33. Nekliudov, Ye. S. (2018). Tinova ekonomika Ukrainy: vid SRSR do sohodennia. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 51, 131–139.
34. Popovych, Z. (2018). Osoblyvosti sotsialno-klasovoi struktury radianskoho suspilstva, vytokiv ta kharakteru protestnoho rukhu v SRSR. URL: <https://commons.com.ua/uk/osoblyvosti-sotsialno-klasovoyi-strukturi-radyanskoho-suspilstva-vitokiv-ta-harakteru-protestnogo-ruhu-v-srsr/>
35. Pro individualnu trudovu diialnist. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-87-%D0%BF#Text>
36. Pro kooperatsiiu v SRSR 1988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>
37. Pro prohramu rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini na 1997–1998 roky: Postanova KMU vid 29.01.1997 No. 86. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
38. Reiestr kvalifikatsii. URL: <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/pedagog-profesijnogo-navcanna-2>
39. Profesiyni standart “Pedahoh Profesiinoho Navchannia”. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli, silskoho gospodarstva Ukrainy vid 20.06.2020 No. 1182. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/1182-pdf>
40. Leiko, S. V. (2013). Poniattia “kompetentsiia” ta “kompetentnist”: teoretychni analiz. *Pedahohika*, 128–135.